

УДК 94:32 (477)

***Г. Г. Кривчик, **Г. Б. Кошарна**

**Дніпропетровський національний університет
залізничного транспорту імені В. Лазаряна*

***Пензенський державний університет (Російська Федерація)*

ОРГАНІЗАЦІЯ ВЛАДИ В СРСР ЗА КОНСТИТУЦІЄЮ «РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ»

Розглянуто особливості радянської системи управління державою в період з кінця 1970-х – до першої половини 1980-х рр.

Ключові слова: СРСР, Генеральний секретар, ЦК КПРС, Верховна Рада, Конституція.

Рассмотрены особенности советской системы управления страной в период с конца 1970-х – до первой половины 1980-х гг.

Ключевые слова: СССР, Генеральный секретарь, ЦК КПСС, Верховный Совет, Конституция.

The article focuses on the organizational characteristics of public administration in the USSR in the context of the Soviet Constitution of 1977.

Key words: USSR, CPSU, Central Committee, General Secretary, Supreme Soviet, Constitution.

У літературі пострадянської доби чимало написано щодо тоталітарного або авторитарного характеру конституційного ладу в СРСР. Подібні оцінки містяться як в історичних творах, так і роботах з історії права [8; 9; 11; 12; 15; 16]. Так, у відомій шеститомній праці за редакцією І. Кураса «Політична історія України ХХ століття» стверджується, що «Домінуючим чинником режиму була партієцентричність держави, всієї політичної системи... керівне ядро структури влади і управління, а також громадських організацій становила партійно-державна бюрократія» [11, с. 286]. У навчальному посібнику з історії держави і права Росії В. Сирих також підкреслюється, що «державна «розвинутого соціалізму» успадкувала створену за сталінськими рецептами ординарну поліцейську бюрократичну державу, в якій представницькі органи не мали реальної влади, переважав централістський принцип управління, процвітали бюрократизм і свавілля, були відсутні свобода слова і свобода думки» [15, с. 384]. Поза сумнівом, подібні судження не можна вважати безпідставними, однак, гадаємо, вони зроблені без урахування особливостей радянського суспільства, або, за визначенням С. Кара-Мурзи, радянської цивілізації як унікального явища у світовій історії. У даній статті робиться спро-

ба визначити форму державного правління в СРСР у період від прийняття Конституції СРСР 1977 р. до початку «перебудови».

Необхідність прийняття нової Конституції СРСР була зумовлена передусім ідеологічними причинами. Очевидна утопічність прийняття в 1961 р. на XXII з'їзді КПРС Програми партії щодо побудови комунізму до 1980 р. примусила компартійних теоретиків висувати нові ідеологеми, які б мали засвідчити прогрес радянського суспільства. Головною з них стало твердження про вступ СРСР в етап розвинутого соціалізму, яке вперше було зроблено у доповіді Л. Брежнєва на урочистостях з нагоди 50-річчя Жовтневої революції і невдовзі повторене у звітній доповіді ЦК XXIV з'їзду КПРС: «Самовідданою працею радянських людей побудовано розвинуте соціалістичне суспільство, про яке В. Ленін говорив як про майбутнє нашої країни» [18, с. 58]. Справа в тім, що терміни для побудови комунізму минули й партія мусила дати суспільству відповідь на запитання, як вона виконала власну програму. І керівництво КПРС вирішило за краще для себе ухилитися від відповіді, зробити вигляд, що все йде за планом, партія веде народ від перемоги до перемоги, і ось чергова, мовляв, перемога – партія ошчасливила людей розвинутим соціалізмом.

Відтоді було прийнято вважати, що Радянська країна функціонує в умовах розвинутого соціалізму. Вчення про розвинутий соціалізм було оголошено значним внеском у теорію марксизму-ленінізму. Заявлялося, що в нашому суспільстві розвинутого соціалізму вже «здійснюється гармонійний розвиток усіх його сторін: економічної, соціально-політичної і ідеологічної», йому притаманні «планомірне організоване і невинно зростаюче народне господарство», «розподіл здійснюється по кількості і якості праці», «соціалістична демократія отримує всебічний розвиток, стає всенародною, охоплює всі сторони життя суспільства» [13, с. 53] і загалом – це «науково оптимізована система суспільних відносин» [17, с. 585]. За твердженням Л. Брежнєва, у Радянському Союзі був створений «повний простір для дії законів соціалізму, для виявлення його переваг у всіх сферах суспільного життя» [3, с. 536].

Проголошення побудови розвинутого соціалізму зумовило прийняття нової Конституції СРСР (1977 р.) і Конституції УРСР (1978 р.), з приводу чого були організовані небачені за своїми масштабами пропагандистські кампанії. У них були задіяні всі управлінські структури, всі партійні, радянські, комсомольські функціонери, депутати, чисельний ідеологічний актив. У так званому всенародному обговоренні Конституції СРСР, за даними партійних органів, в Україні взяло участь понад 35 млн людей, тобто все без винятку доросле населення [6, с. 439]. З обговорення республіканського Основного Закону відбулося понад 280 тис. зібрань трудових колективів, за міс-

цем проживання громадян, у яких взяло участь 32 млн людей, з них 1 млн 600 тис. виступили. До комісій з підготовки проекту Конституції УРСР, до партійних і державних органів, редакцій газет, на телебачення і радіо надійшло понад 8 тис. пропозицій і редакційних зауважень щодо основних положень і статей проекту Конституції [16, с. 83]. Певна річ, усе це подавалося пропагандою як «торжество радянської демократії», «прояв високої політичної активності громадян в умовах розвинутого соціалізму», «свідомість громадської зрілості усіх радянських людей», але насправді творилося партійними й радянськими апаратниками. Прикладом такої чиновницької творчості може слугувати, наприклад, резолюція сходу жителів с. Тишківці Городенківського району на Івано-Франківщині: «1. Одностайно схвалити проект Основного Закону УРСР. 2. Схвалити мудру лєнінську політику партії і уряду, спрямовану на зміцнення миру на Землі, на підвищення добробуту радянських людей. 3. Кожному працездатному тишківчанину брати активну участь у суспільно корисній роботі, до початку роботи позачергової сесії Верховної Ради УРСР завершити посівну кампанію і виконати піврічний план продажу колгоспом м'яса державі, до дня першої річниці Конституції СРСР виконати трирічне завдання по виробництву і продажу державі продукції тваринництва і рільництва. 4. Домогтися присвоєння Тишківцям звання села зразкового порядку і високопродуктивної праці» [10, с. 306]. Певна річ, подібні «пропозиції і «доповнення» аж ніяк не могли вплинути на зміст документів, які мали визначити характер дальшого розвитку країни. Влада давно звикла сама вирішувати, що потрібно народові.

У Конституції СРСР і, відповідно, Конституції УРСР визначалися характер і зміст радянської політичної системи, у зв'язку з чим стверджувалося, що державна влада в країні здійснюється народом через Ради народних депутатів, які становлять політичну основу СРСР і діють на принципах демократичного централізму. Конституція УРСР виходила з того, що Українська РСР є соціалістичною загальнонародною державою, яка виражає волю й інтереси робітників, селян та інтелігенції, трудящих республіки всіх національностей.

Формально Конституція СРСР розширила повноваження й повновладдя Верховної Ради СРСР, визначила предмети виключної її компетенції: прийняття Конституції СРСР, внесення до неї змін, прийняття до складу СРСР нових республік, утвердження утворення нових автономних республік і областей, державних планів економічного і соціального розвитку СРСР, державного бюджету СРСР і звітів про їх виконання, утворення підзвітних Верховній Раді органів Союзу РСР. Водночас у дійсності Верховна Рада лише ухвалювала рішення, які були прийняті Президією Верховної Ради СРСР.

Конституція СРСР 1977 р. не тільки не встановлювала дієвих інструментів для недопущення такої антиконституційної практики, як прийняття Президією указів, що вносять зміни у діючі закони, а навпаки, легалізували таку практику. Конституція надала право Президії Верховної Ради СРСР у період між сесіями Верховної Ради СРСР вносити зміни в чинні законодавчі акти, затверджувати зміни в кордонах між союзними республіками, утворювати і ліквідовувати міністерства і державні комітети СРСР, звільняти й призначати осіб, що входять до складу Ради Міністрів СРСР.

Після прийняття Конституції СРСР Головою Президії Верховної Ради СРСР став за сумісництвом Генеральний секретар ЦК КПРС Л. Брежнєв, якому для відчуття повної легітимності було замало лише партійної посади. Спочатку він хотів, за порадою секретаря Донецького обкому партії Б. Качури, обійняти посаду голови Ради Міністрів, але йому порадили не порушувати відповідну заборону жовтневого 1964 р. пленуму ЦК. Тоді він мусив усунути з вищої радянської посади свого вірного соратника М. Підгорного. Тим не менш визначальною посадою у владній ієрархії в СРСР залишалася посада Генерального секретаря. Щодо вищої радянської посади, то вона, скоріше за все, лише додавала легітимності генсеку за кордоном, а головне, мала тішити його марнолюбство разом зі званням маршала Радянського Союзу, чотирма зірками Героя Радянського Союзу, зіркою Героя Соціалістичної Праці, орденом Перемоги, Міжнародною Ленінською премією та Ленінською премією в галузі літератури, понад 200 орденами і медалями, які прикрасили мундир Л. Брежнєва.

Конституція Української РСР загалом копіювала союзний Основний Закон. Водночас у ній було охарактеризоване правове становище республіки в складі СРСР, визначене коло питань, які перебувають у її віданні та компетенції в особі найвищих органів влади УРСР. Так, Україна мала право брати участь у вирішенні питань, віднесених до відання Союзу РСР, у Верховній Раді СРСР, Президії Верховної Ради СРСР, уряді СРСР та інших органах Радянського Союзу. Українській РСР було даровано право забезпечувати комплексний економічний і соціальний розвиток на своїй території, сприяти здійсненню на цій території повноважень Союзу РСР, проводити у житті рішення найвищих органів державної влади і управління СРСР. Усе це означало, що вищий орган представницької влади України не міг бути суб'єктом формування політики, а уряд республіки – забезпечувати реалізацію національної внутрішньої й зовнішньої політики, обстоювати національні інтереси українського народу.

Як і раніше, з прийняттям нової радянської Конституції діяв такий механізм діяльності Рад усіх рівнів: представники трудящих збиралися на сесії для того, щоб протягом кількох днів обговорити і за-

твердити рішення, що підготовлені бюрократією виконавчих органів. Тим самим депутати Рад по суті були позбавлені самостійності в законодавчій діяльності, впливу на державне будівництво, на втілення в життя прийнятих рішень.

Конституція СРСР і Конституція УРСР розширили функції й повноваження місцевих Рад, віднесли до їхнього відання вирішення всіх питань місцевого значення. Причому було визначено п'ять основних напрямів діяльності місцевих Рад: керівництво державним, господарським і соціально-культурним будівництвом; затвердження планів економічного й соціального розвитку, місцевого бюджету і звітів про їх виконання; здійснення управління підлеглими їм органами, підприємствами, установами і організаціями; забезпечення виконання законів, охорона державного і громадського порядку, прав громадян; сприяння зміцненню обороноздатності країни. Місцеві ради наділялися правом координувати й контролювати роботу всіх розташованих на їхній території підприємств, установ і організацій щодо житлового й комунального будівництва, виробництва товарів широкого вжитку і місцевих будівельних матеріалів, а також підприємств торгівлі, громадського харчування, освіти й охорони здоров'я.

Однак попри закріплені в Основному Законі СРСР широкі повноваження місцевих Рад, реальна влада на підвідомчій їм території не реалізовувалася. Ради не мали достатніх джерел доходу. Вони не отримували грошей від підприємств, що були розташовані на їхній території, не мали права залучати й кошти населення. Тому Ради фактично знаходилися в тіні паралельних партійних структур. Так само і посади в системі Рад та підлеглих їм установ вважалися менш престижними, ніж у партійних органах. Як і раніше, скажімо, перший секретар міськкому партії за неписаним «табелем про ранги» був вищий, ніж голова міськвиконкому, хоча останній був вищий, ніж другий секретар міськкому. Інструктор партійного комітету давав вказівки своєму колезі з апарату відповідного радянського органу.

Досить складним виявився процес організаційного формування Рад усіх рівнів. При висуванні кандидатів практично не враховувалися організаційні якості, вміння ставити завдання, глибоко розбиратися в проблемах поточної політики. Ще гірше, що на всіх рівнях у Радах опинялися люди, які обіймали протягом багатьох років керівні партійні, державні, військові та економічні посади, і виконання депутатських обов'язків для них не було чимось важливим. Перебування на певній керівній посаді автоматично означало й входження до складу депутатів. Зазначений процес призводив і до зловживання владою в центрі й на місцях. Адже виключалася можливість контролювати діяльність керівних осіб. Як наслідок, падав престиж Рад, знижувався інтерес населення до їх діяльності. Соціологічні дослідження зафіксу-

вали, що до 40 % опитуваних не знали і не цікавилися тим, хто представляє їх у Радах [16, с. 83].

Вищим виконавчим і розпорядним органом державної влади, згідно з Конституцією СРСР 1977 р., залишалася Рада Міністрів СРСР, а за Конституцією УРСР – Рада Міністрів УРСР. Як і раніше, вони формувалися відповідно Верховною Радою СРСР і Верховною Радою України. Були уточнені й конкретизовані компетенції й повноваження вищих органів виконавчої влади. Передусім були визначені основні напрями діяльності вищих органів виконавчої влади. Зокрема, Рада Міністрів СРСР мала забезпечувати керівництво народним господарством і соціально-культурним будівництвом, розробляти і здійснювати заходи щодо забезпечення зростання добробуту і культури народу, розвитку науки і техніки, раціонального використання й охорони природних ресурсів, зміцнення грошово-кредитної системи, проведення єдиної політики цін, оплати праці, соціального забезпечення, організації державного страхування тощо. Конституція СРСР закріпила також за Радою Міністрів СРСР її повноваження щодо планування економічного і соціального розвитку СРСР, державної безпеки і оборони. Зберігався галузевий принцип управління народним господарством. При цьому число міністерств збільшувалося. Якщо в 1975 р. у країні нараховувалося 135 загальносоюзних і союзно-республіканських міністерств, то до середини 1980-х рр. – 160 [11, с. 329]. Кожне з них мало розгалужений апарат управління.

Аналогічним чином згідно з Конституцією України визначалася система вищих органів державної влади в Українській РСР. Відповідно до ухваленого в грудні 1978 р. закону України про Раду Міністрів УРСР уряд республіки складався з голови Ради Міністрів, його перших заступників і заступників, міністрів УРСР, голів державних комітетів. У республіці створювалося 28 союзно-республіканських міністерств (подвійного підпорядкування – Раді Міністрів УРСР і відповідному союзно-республіканському міністерству СРСР).

Конституція СРСР 1977 р. з невеликими редакційними змінами повторила норми Конституції СРСР 1936 р. щодо органів правосуддя, а також порядку обрання суддів і народних засідателів. Згідно зі ст. 151, у Радянському Союзі діяли Верховний Суд СРСР, Верховні Суди союзних республік, Верховні Суди автономних республік, крайові, обласні, міські суди, суди автономних областей, автономних округів, районні (міські) народні суди, а також військові трибунали у Збройних Силах. Щодо обрання суддів у Конституції було закріплено право партійних і радянських органів брати участь у підборі кандидатів на посади суддів і організації передвиборчих кампаній, а отже, реальні шанси бути обраними й переобраними на новий строк мали

лише ті кандидати, що виконували всі вказівки й замовлення партійних і радянських органів.

У період з 1955 р. по 1985 р. функція вищого нагляду за правильним і однаковим виконанням законів на всій території СРСР належала Прокураторі СРСР. Конституція СРСР 1977 р. в основному відтворила раніше прийняті норми. Був лише скорочений строк повноважень Генерального прокурора з семи до п'яти років. Однак у 1979 р. був прийнятий новий закон про прокуратуру, за яким уточнювалися основні принципи організації й діяльності прокуратури: діяти на основі соціалістичної законності, відповідно до Конституції СРСР, конституцій союзних і автономних республік, радянських законів; здійснювати нагляд за правильним однаковим виконанням законів, незважаючи на будь-які місцеві відмінності; уживати заходів до виявлення і своєчасного усунення будь-яких порушень законів, незалежно від того ким вони були скоєні. Закон поклав на прокуратуру функцію координації діяльності правоохоронних органів по боротьбі зі злочинами й іншими правопорушеннями. З органів нагляду прокуратура перетворилася на орган управління, оскільки координація є одним з методів управління. Однак названі та інші нововведення не мали суттєвого впливу на діяльність прокуратури по укріпленню правопорядку і законності. Прокуратура, як і інші правоохоронні органи, не захищали простих людей від посягань на їхні права з боку органів влади і окремих посадових осіб.

Згідно з Положенням про органи народного контролю СРСР, що було затверджене постановою ЦК КПРС і Радою Міністрів СРСР у 1968 р., народний контроль являв собою розгалужену систему комітетів, груп і постів, загальне керівництво якими здійснював утворений урядом СРСР Комітет народного контролю СРСР. Ради Міністрів союзних і автономних республік утворювали республіканські комітети народного контролю, а місцеві Ради – відповідно обласні, міські, районні комітети. При сільських Радах, на підприємствах, в організаціях, установах, колгоспах і радгоспах – створювалися групи і пости народного контролю, що діяли на засадах громадських самодіяльних формувань. До функцій органів народного контролю входило надання допомоги партії й урядовим установам у покращенні планування і забезпечення своєчасного виконання планів; ведення боротьби з безгосподарністю, нераціональними втратами сировини, матеріалів; здійснення контролю за правильною організацією праці та її оплати з урахуванням кількості й якості праці; боротьба з порушниками законності й державної дисципліни, бюрократизмом і тяганиною.

Отже, Конституція СРСР 1977 р., що іменувалася Конституцією розвинутого соціалізму, мала насамперед пропагандистський характер. «Нова Конституція, – заявляв Л. Брежнєв у доповіді на сесії Вер-

ховної Ради СРСР у жовтні 1977 р. – це, можна сказати, концентрований підсумок усього шістдесятирічного розвитку Радянської держави. Вона яскраво свідчить про те, що ідеї, проголошені Жовтнем, заповіті Леніна успішно втілюються в життя» [3, с. 500]. Не менше пустих декларацій було й у Конституції УРСР. Зокрема, як головні громадські права й обов'язки вона вимагала поважати правила соціалістичного співжиття, з гідністю нести високе звання радянського громадянина, зміцнювати дружбу націй і народностей Радянської багатонаціональної держави.

Якихось суттєвих змін у структурі органів влади і державному управлінні у своєму змісті вони не несли. Однак у ній уперше була чітко зафіксована керівна роль КПРС у радянському суспільстві. «Керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, – записано в статті 6 Конституції СРСР 1977 р. – ядром його політичної системи, державних і громадських організацій є Комуністична партія Радянського Союзу... Комуністична партія визначає генеральну перспективу розвитку суспільства, лінію внутрішньої і зовнішньої політики СРСР, керує великою творчою діяльністю радянського народу, надає планомірного, науково обгрунтованого характеру його боротьбі за перемогу комунізму» [7, с. 7]. На практиці написане в документі означало, що віднині будь-який орган влади, установа, громадська організація існують лише за умови, що вони проводять політику КПРС. Власне, так було завжди, але віднині ця норма була узаконена.

Партією здійснювалося повне панування над усіма сферами життя радянського суспільства, в тому числі над державою і державними органами, громадськими організаціями як складовими елементами політичної системи. Власне, так було й раніше в радянському суспільстві, але з прийняттям нової радянської Конституції ця норма набула статусу закону.

Чисельність КПРС постійно зростала, в 1985 р. вона становила 19 млн членів і кандидатів у члени партії, з них понад 3 млн в УРСР. У 1970-ті рр. не залишилося жодного промислового підприємства, колгоспу і радгоспу, установи і навчального закладу, в яких не було створено первісної партійної організації. З 1971 по 1986 р. їх кількість зросла з 370 тис. до 440 тис. По суті, всі вони були інструментом прямого втручання партії в усі сфери громадського життя, засобом політичного й ідеологічного контролю [11, с. 328]. При прийомі в партію діяв старий принцип відбору «кращих представників робітничого класу, колгоспного селянства і трудової інтелігенції». Однак, природно, що при такій масовості партійних лав, до них не могло не потрапити чимало політично інертних, соціально і морально незрілих та відсталих людей. Утім, фактично керівну роль у радянському суспільстві відігравала не сама КПРС і навіть не так звана номенклатура,

до якої в УРСР входило понад 200 тис. посад [14, с. 67]. Отже, за формою державного правління (врядування) СРСР, очевидно, можна визначити як партійно-номенклатурну республіку.

У зазначений період розшарування комуністів на партійну верхівку і рядову партійну масу постійно збільшувалося. Одночасно була послаблена роль виборних партійних органів. З'їзди партії мали здебільшого декларативний характер, виступи делегатів у більшості своїй зводилися до самозвітів і невтримним компліментам на адресу ЦК і його Політбюро на чолі з «дорогим товаришем Леонідом Іллічем Брежнєвим».

Логіка адміністративно-командної системи призвела до того, що керівна роль КППС трансформувалася в діяльність партапарату по вирішенню поточних господарських, соціально-економічних, культурних, військових та інших проблем. Безпосередню роботу в цьому напрямі проводили галузеві (промислові, сільськогосподарські, адміністративні тощо) відділи республіканських, обласних, міських, районних комітетів партії. Партійні комітети взяли на себе чимало поточних оперативно-розпорядних функцій. Чиновники воліли давали вказівки господарникам, але ні за що не відповідати. Адміністративно-розпорядча робота поступово витісняла політичні методи керівництва.

Схожі процеси характеризували й розвиток інших громадських організацій, профспілок, комсомолу. І хоча в конституційному порядку була визначена роль масових організацій, формально розширені їх права, у самих громадських організаціях йшло розростання апарату функціонерів. Посилився формалізм у діяльності громадських організацій. Вони все більше концентрувалися на виконанні розпорядно-оперативних функцій. Для них була характерна несамотійність діяльності.

Разом з тим, говорячи про керівну роль партії в усіх структурах влади, слід врахувати декілька важливих обставин, що визначили своєрідність радянської форми демократії. По-перше, формування номенклатури відбувалося за участі найбільш політично свідомої частини радянського суспільства. Партійна, радянська й загалом номенклатурна кар'єра будь-якої особи зазвичай починалася з обрання даної особи на виборну партійну роботу, тобто з процедури певного громадського відбору. По-друге, оскільки більшість керівних посад передбачала не тільки членство в КППС, але й обрання до виборних партійних органів (парткомів, партбюро), то всі керівники під час виборів до цих органів мусили періодично проходити процедуру таємного голосування за них у своїй партійній організації. Коли при обранні до партійного комітету керівник установи отримував певну кількість голосів «проти», то це ставало предметом детального аналізу

у вищестоящому партійному комітеті. Непопулярні у своєму колективі керівники зазвичай усувалися з посад, що, безумовно, позитивно впливало на природний кадровий відбір і примушувало керівників дотримуватися певних норм партійної й суспільної етики, не допускати суттєвих зловживань своїм службовим становищем, як це скрізь відбувається сьогодні в українському суспільстві. Тож твердження деяких науковців, зокрема відомих російських істориків Ш. Мунгаєва і В. Устинова, щодо повної відсутності в СРСР реального контролю за владою з боку трудящих [9, с. 686] можна вважати не зовсім об'єктивними. По-третє, уся номенклатура, мусила в обов'язковому порядку отримати політичну освіту в одній із форм партійного навчання. У 1980 р. вищу політичну освіту мали, зокрема, 34,6 % секретарів обкомів і 51,3 % секретарів міськкомів і райкомів Компартії України [2, с. 113]. У 1971–1975 рр. закінчили Академію суспільних наук при ЦК КПРС – 66 членів Компартії України, Вищу партійну школу при ЦК КПРС – 104, Заочну вищу партійну школу при ЦК КПРС – 2 769, Вищу партійну школу при ЦК КПУ і Одеську вищу партійну школу – 1 039, постійно діючі курси перепідготовки партійних і радянських працівників – майже 40 тис., постійно діючі семінари незвільнених секретарів первинних партійних організацій при обкомах і Київському міськкомі партії – 57 тис. осіб [1, с. 111–113]. Крім того, у 26 вечірніх університетах марксизму-ленінізму, що діяли при обкомах партії, у 1978 р. навчалося 63 тис. осіб, з них членів КПУ – близько 42 тис. [1, с. 119]. Певна річ, партійне, а по-суті політичне навчання номенклатури сприяло професіоналізації управлінських кадрів. По-четверте, при відборі на керівні посади, так само, як і при формуванні депутатського корпусу, діяв принцип представництва у владі всіх соціальних груп, з-поміж них робітників і селян. Станом на 1980 р. раніше працювали робітниками чи колгоспниками 66,2 % секретарів міськкомів і райкомів партії [2, с. 115]. Тож, слід констатувати наявність у СРСР такої важливої ознаки демократії як «соціального ліфту», що забезпечував постійне оновлення й оздоровлення управлінських, керівних кадрів.

У складі регіональної партійної еліти в 1965–1982 рр. відбувається процес збільшення в секретарському корпусі господарників. За цей період їх число збільшилося вдвічі, при одночасному скороченні частки партійних працівників на 50 %. У цьому проявилася особливість номенклатурної політики КПРС брежнєвського періоду. «Велике значення, – йшлося в документах XXV з'їзду КПРС, – має висунування на партійну роботу політично зрілих, активних спеціалістів народного господарства, що мають досвід роботи з людьми» [19, с. 88]. Л. Брежнєв, ілюструючи зазначену тенденцію статистичними даними (серед секретарів міськкомів і райкомів вищу освіту мають 99,2 %, з

яких 60 % – спеціалісти промисловості та сільського господарства), заявив чітко: «цю лінію нам потрібно вести надалі з більшою наполегливістю». Кількість фахівців промисловості й сільського господарства з вищою й середньою спеціальною освітою в складі секретарів партійних комітетів була в 1978 р. такою: секретарі обкомів – 76 %, секретарі міськкомів і райкомів – 65,6 % [1, с. 107].

Набула також поширення практика висування молодих перспективних працівників апарату партійних комітетів на керівну господарську роботу з їх подальшим поверненням на партійну, але вже більш високу й відповідальну. При цьому аналіз соціального походження перших секретарів районних партійних комітетів і голів сільських райвиконкомів у період з середини 1970-х – на початку 1980-х рр. свідчить про те, що переважна більшість з них були родом із села, здебільшого такого, що знаходилося у даному регіоні. Натомість у містах більшість партійних, радянських, комсомольських керівників мали й міське походження. Звідси висновок, що кадрова політика партії була побудована за принципом: у сільськогосподарські райони призначалися керівниками партійних органів люди, що мали селянське походження, щоби показати тісний зв'язок партії й держави з населенням області. Найбільш далекоглядні партійні функціонери шукали можливості хоча б трохи попрацювати на виробництві, бажано на якомусь великому, знаковому підприємстві, щоб отримати відповідний запис у трудовій книжці й тим самим прикрасити свою біографію. Однак загалом такий принцип позитивно впливав на рівень номенклатурного керівництва економікою.

Безумовно, у номенклатурному середовищі існували такі негативні явища, як протекціонізм, хабарництво, демагогія, підлабузництво у стосунках з начальством і зарозумілість по відношенню до підлеглих і всіх громадян. Мало місце певне відчуження влади від народу, що врешті-решт стало однією з причин краху СРСР. Однак, гадаємо, це відчуження було не більш глибоким, ніж у інших суспільних організаціях, принаймні в нинішньому українському. За інших обставин дана система влади могла благополучно існувати й далі, як це, скажімо, відбувається в КНР.

Бібліографічні посилання

1. Боевой отряд КПСС: К 60-летию I съезда Компартии Украины. – К. : Политиздат Украины, 1978. – 157 с.
2. Бойовий загін Ленінської партії: Компартія України в цифрах. – К. : Політвидав України, 1981. – 174 с.
3. **Брежнев Л. И.** Ленинским курсом: Речи и статьи / Л. И. Брежнев. – М. : Политиздат, 1978. – Т. 6. – 680 с.
4. Девятая сессия Верховного Совета Украинской ССР (девятый созыв), 18–19 дек. 1978 г. : Стеногр. отчет. – К. : Политиздат Украины, 1979. – 241 с.

5. **Ильин В. В.** Реформы и контрреформы в России / В. В. Ильин, А. С. Парнин, А. С. Ахизер. – М. : МГУ, 1996. – 400 с.
6. История Украинской ССР : в 10 т. – К. : Політвидав України, 1972. – Т. 10. – 776 с.
7. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. – К. : Політвидав України, 1978. – 54 с.
8. **Музыченко П. П.** История государства и права Украины : учеб. / П. П. Музыченко. – К. : Знання, 2001. – 487 с.
9. **Мунгаев Ш. М.** Политическая история России. От становления самодержавия до падения Советской власти / Ш. М. Мунгаев, В. М. Устинов. – М. : НОРМА-Инфра, 1999. – 800 с.
10. Нариси історії Івано-Франківської обласної партійної організації. – Ужгород : Карпати, 1979. – 456 с.
11. Новейшая история Отечества : учеб. для студ. вузов: в 2 т. – Т. 2 / под ред. А. Ф. Кисилева, Э. М. Шагина. – М. : МГУ, 1988. – 448 с.
12. Політична історія України ХХ століття : у 6 т. / редкол. : І. Ф. Курас (гол.) та ін. – К. : Генеза, 2003. – Т. 6. – 696 с.
13. Развитой социализм: Проблемы теории и практики / Р. К. Косолапов, В. А. Печенев, В. С. Марков и др. – М. : Политиздат, 1982. – 400 с.
14. **Спирин А. А.** Подбор, расстановка и воспитание руководящих кадров: Из опыта работы парторганизаций Украины / А. А. Спирин. – К. : Вища шк., 1988. – 247 с.
15. **Сырых В. М.** История государства и права России. Советский и современный периоды : учеб. пособ. / В. М. Сырых. – М. : Юристъ, 1989. – 488 с.
16. **Топорнин Б.** Советское государство и самоуправление народа / Б. Топорнин // Коммунист. – 1987. – С. 83–90.
17. **Федосеев П. Н.** Марксизм в ХХ веке / П. Н. Федосеев. – М. : Мысль, 1977. – 582 с.
18. XXIV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу : Стеногр. звіт : у 2 т. – К. : Політвидав України, 1972. – Т. 1. – 568 с.
19. XXV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу : Стеногр. звіт : у 3 т. – К. : Політвидав України, 1981–1982. – Т. 1. – 435 с.

Надійшла до редколегії 17.11.2012